

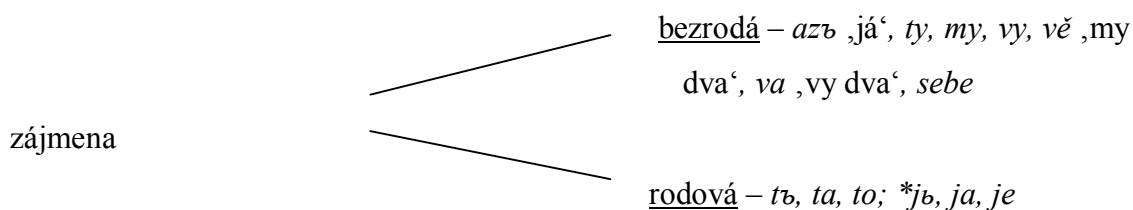
Zájmena – funkční paradigmata

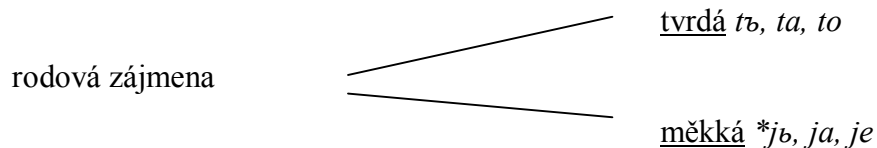
1. Osobní: *azъ* ‚já‘, *ty*, *my*, *vy*, *vě* ‚my dva‘, *va* ‚vy dva‘, *sebe*. Staroslověnština (stejně jako praslovanština) nedisponovala osobními zájmeny 3. osoby – v této funkci se užívala demonstrativní / anaforická zájmena *тъ*, *ta*, *to*; *онъ*, *она*, *оно* ‚onen, ona, ono‘; *онъ*, *ова*, *оно* ‚onen, ona, ono‘; **jъ*, *ja*, *je*.
2. Demonstrativní / anaforická zájmena: *тъ*, *ta*, *to*; *онъ*, *она*, *оно* ‚onen‘; *онъ*, *ова*, *оно* ‚onen‘; **jъ*, *ja*, *je* ‚ten, ta, to‘; *сѣ*, *си*, *се* ‚ten, ta, to‘; *таконъ*, *такова*, *таково* / *такovyjъ*, *таковaja*, *таковоје* ‚takový, taková, takové‘; *сичъ*, *сича*, *сиче* ‚takový, taková, takové‘; *сичевъ*, *сичева*, *сичево* ‚takovýto, takováto, takovéto‘; *толикъ*, *толѣка*, *толѣко* ‚tak velký, velká, velké‘; *тъже*, *таже*, *тоже* / *тъжде*, *тажде*, *тожде* ‚týž, táž, též‘; *сѣжде*, *сѣжде*, *сѣжде* ‚týž, táž, též‘; *такъжде*, *такъжде* ‚právě takový, taková, takové‘;
3. Interrogativní: *къто* ‚kdo‘, *что* ‚co‘; *къjъ* (*kyi*), *каја*, *које* ‚který, které, které‘; *чьjъ* (*čii*), *чьја*, *чьје* ‚čí‘; *какъ*, *кака*, *како* / *каконъ*, *какова*, *какovo* ‚jaký, jaká, jaké‘; *которыjъ* (*kotoryi*), *котораја*, *котоroje* ‚který, která, které‘; *колѣкъ*, *колѣка*, *колѣко* ‚jak veliký, veliká, veliké‘;
4. Relativní zájmena: *jъже* (*iže*), *jaže*, *ježe* ‚jenž, jež, jež‘; *какъ*, *кака*, *како* / *какъже*, *какаже*, *какоже* ‚jaký, jaká, jaké‘; *jelikъ*, *jelika*, *jeliko* ‚jak veliký, veliká, veliké‘;
5. Posesivní zájmena: *mojъ*, *moja*, *moje* ‚můj, má, mé‘; *tvojъ*, *tvoja*, *tvoje* ‚tvůj, tvá, tvé‘; *svojъ*, *svoja*, *svoje* ‚svůj, svá, své‘; *našъ*, *naša*, *naše* ‚náš, naše, naše‘ a již jmenované tázací zájmeno *чьjъ* (*čii*), *чьја*, *чьје* ‚čí‘. Stsl. (a psl.) neměla posesivní zájmeno 3. osoby, v této funkci se užívaly formy genitivu ukazovacího zájmena **jъ*, *ja*, *je* ‚ten, ta, to‘, tj. *jego*, *je*, *jichъ*, ve funkci neshodného přívlastku.
6. Zájmena negovaná se tvoří přidáním samostatné zápornky *ni* před tvar zájmena. Tato zápornka není součástí slovního tvaru zájmena, a tak se mezi ni a zájmeno může klást předložka: *ni o komъже* ‚o nikom‘.
7. Indefinitní zájmena: *eterъ*, *etera*, *etero* ‚nějaký, nějaká, nějaké‘; *jedinъ*, *jedina*, *jedino* ‚nějaký, nějaká, nějaké‘; *vъsъ*, *vъsa*, *vъse* ‚všechen, všechna, všechno‘; *vъsačъskyjъ* (*vъsačъskyi*), *vъsačъskaja*, *vъsačъskoje* ‚veškerý, veškerá, veškeré‘; *vъsa*, *vъse* ‚všechen, všechna, všechno‘; *samъ*, *sama*, *samo*. Podobně jako v nové češtině se v neurčitá zájmena tvoří pomocí předpony *ně-*: *někъto* ‚někdo‘, *něчто* ‚něco‘; *někyjъ* (*kyi*), *někaja*, *někoje* ‚některý, některé, některé‘. Na rozdíl od nové češtiny však mohou plnit funkci neurčitých zájmen tázací: *ašъte* *kъto* *choštetъ* *po* *тънѣ* *choditi* ‚jestliže mě chce někdo následovat‘.

Zájmena – formální paradigmata

Většina zájmen se skloňuje podle svébytné zájmenné deklinace. Formální morfologie zájmen se vesměs neřídí jejich funkcemi, nýbrž schopností vyjadřovat gramatickou kategorii rodu.

Klasifikace zájmenných deklinací ve staroslověnštině:

A. Bezrodá zájmena

	zájmena 1. osoby	zájmena 2. osoba	zájmeno reflexivní (zvrtné)
sg.			
1.	azь	ty	-
2.	mene	tebe	sebe
3.	мьнѣ, mi	tebě, ti	sebě, si
4.	mę	tę	sę
6.	мьнѣ	tebě	sebě
7.	мьнојѡ	toboјѡ	soboјѡ
pl.			
1.	my	vy	
2.	nasь	vasь	
3.	namь	vamь	
4.	ny	vy	
6.	nasь	vasь	
7.	namі	vamі	
du.			
1.	vě	va	
2.	naju	vaju	
3.	nama	vama	
4.	na	va	
6.	naju	vaju	
7.	nama	vama	

Velmi starobylá flexe, na což ukazují dvě vlastnosti této deklinace:

- absence rozlišování gramatického rodu;
- suppletivismus – tj. v pádových formách se nemění jen gramatické morfémy (zpravidla koncovky), ale také lexikální morfémy (tj. slovní kořeny): v deklinaci zájmena 1. os.

se objevují pádové formy s rozličnými gramatickými morfy *azъ – mene* v singuláru, *my – nasъ* v plurálu a konečně *vě – naju* v duálu.

Jednoslabičné varianty dvojslabičných koncovek jsou enklitické: *тънѣ – mi, тебѣ – ti, себѣ – si*. Akuzativní formy *mę, tę, sę* mohou být na rozdíl od současné češtiny přízvučné.

Ve staroslověnských památkách se v případě těchto vzorů objevuje oproti tabulkovým tvarům několik odchylek: v genitivu plurálu zájmena *azъ* se vedle formy *mene* objevuje západoslovanská varianta *тъне*. Ve stsl. textech se sporadicky začínají objevovat formy genitivu-akuzativu, které v češtině 1. začnou v dalším vývoji plnit roli přízvučných variant, 2. v plurálu plně nahradí starou formu akuzativu (v češtině se tato forma uchovala pouze v písni *Hospodine pomiluj ny* ‚Pane, smiluj se nad námi‘).

B. Rodová zájmena

Deklinace těchto zájmen se řídí kmenovým principem, přičemž podoba kmenotvorné přípony byla pro oba typy původně jednotná: kmenotvornou příponou bylo *-o-*, které se u měkkých vzorů nacházelo po měkké souhlásce, a tak podlehl přehlásce *’o > e* (obdobou této změny je nahrazení tvrdého jeru jerem měkkým, což je patrné v kontrastu podob nominativu a akuzativu singuláru maskulina *tъ – *jb*).

Tvrdá deklinace – vzor *tъ, ta, to*

	m.	n.	f.		m.	n.	f.		m.	n.	f.
sg.				pl.				du.			
1.	tъ	to	ta		ti	ta	ty		ta	tě	tě
2.	togo	togo	toję			těchъ?				toju?	
3.	tomu	tomu	toi			těmъ?				těma?	
4.	tъ	to	tq		ty	ta	ty		ta	tě	tě
6.	tomъ	tomъ	toi			těchъ?				toju?	
7.	těmъ	těmъ	tojq			těmi?				těma?	

? Pádová forma společná všem rodům

Tímto způsobem se skloňovala zájmena: *онъ, она, оно* ‚onen, ona, ono‘; *онъ, ова, ово* ‚onen, ona, ono‘; *таконъ, такова, такovo* ‚takový, taková, takové‘; *толикъ, толика, тоliko* ‚tak velký, velká, velké‘; *тъже, таже, тоже* / *тъжде, тажде, тожде* ‚týž, táž, též‘ (skloňuje se tvar před postfixem *že, zde*, tj. *тъже, тогоже, томуже... / тъжде, тогожде, томужде...)*; *такъжде, такажде, такожде* ‚právě takový, taková, takové‘; *етеръ, етера, етеро* ‚nějaký, nějaká, nějaké‘; *самъ, сама, само*; *инъ, ina, ino* ‚jiný, jiný, jiné‘; k této deklinaci náleží také zájmenná adjektiva, která se skloňují podle adjektivní složené deklinace *какъ, кaka, како* / *каконъ, какова, какovo* ‚jaký, jaká, jaké‘; *коликъ, колика, koliko* ‚jak veliký, veliká, veliké‘; *какъ, яка, jako* / *какъже, якаже, jakoже* ‚jaký, jaká, jaké‘; *jelikъ, jelika, jeliko* ‚jak veliký, veliká, veliké‘; *тъногъ, тънога, тъного* ‚mnohý, mnohá, mnohé‘. Skloňují se tak také číslovky *jedinъ, jedina, jedino*; *дъва, дъвѣ, оба, обѣ*.

V koncovkách obsahujících *-i* a *-ě-* dochází k 2. palatalizaci velár:

	instr. sg. m. a n.	nom. pl.	dat. pl.
многоъ	мноpodzěmь (мноpozěmь)	мноpodzi (мноpozi)	мноpodzěchь (мноpozěchь)
коликъ	kolicěmь	kolici	kolicěchь

Zájmenné formy obsahující sufix *-likъ* a zájmeno *многоъ*, *многа*, *много* se skloňují jako adjektiva (tj. tvoří se jmennými nebo složenými formami), tvary zájmenné uchovávají jen v těch pádech, které obsahují *-ě-* (*tolicěchь*, *tolicěmi*), zřídka i v pádech jiných.

Měkká deklinace – vzor *jъ, ja, je

	m.	n.	f.		m.	n.	f.		m.	n.	f.
sg.				pl.				du.			
1.	*jъ (i-že)	*je (je-že)	*ja (ja-že)		*ji (i-že)	ja (ja-že)	*ję (ję-že)		*ja (ja-že)	*ji (ji-že)	*ji (i-že)
2.	jego	jego	jeję			ichь?				jeju	
3.	jemu	jemu	jei			imь?				ima	
4.	*jъ (i-že)	*je (je-že)	*jǫ (ja-že)		*ję (ję-že)	ja (ja-že)	*ję (ję-že)		*ja (ja-že)	*ji (ji-že)	*ji (i-že)
6.	jemь	jemь	jei			jichь?				jeju	
7.	jimь	jimь	jejǫ			jimí?				ima	

? Pádová forma společná všem rodům

Tvary nom. ukazovacího zájmena **jъ*, *ja*, *je* nejsou ve stsl. doloženy, nicméně se vyskytují ve tvarech relativního zájmena *jъže*, *jaže*, *ježe* (jsou uvedeny v tabulce v závorkách za rekonstruovanými tvary). Některé pádové formy neobsahují iniciální *j-*, protože *j-* na začátku slabiky před *i* ve stsl. zaniklo.

V pozdní psl. (a tudíž i stsl.) se konstituuje pravidlo známé z nové češtiny, podle něhož je u těchto zájmenných forem po předložce místo iniciálního *j-* iniciální *ň-* (*Klidně se jimi nechali obsluhovat X S nimi už nikam nepůjdu*).

Podle tohoto vzoru se skloňují následující zájmena: *чьjъ* (čii), *чьja*, *чьje* ‚čí‘; *jъže* (iže), *jaže*, *ježe*; *mojъ*, *moja*, *moje* ‚můj, má, mé‘; *tvojъ*, *tvoja*, *tvoje* ‚tvůj, tvá, tvé‘; *svojъ*, *svoja*, *svoje* ‚svůj, svá, své‘; *našъ*, *naša*, *naše* ‚náš, naše, naše‘; adjektivum *tuždbъ*, *tužda*, *tužde* (ale také podle měkké jmenné a měkké složené), druhové číslovky *dvojъ*, *dvoja*, *dvoje* ‚dvoji‘, *obojъ*, *oboja*, *oboje* ‚obojí‘, *trojъ*, *troja*, *troje* ‚trojí‘.

Toto pravidlo vzniklo u starobylych předložek **sъn//sъ*, **vъn//vъ* a možná **kъn//kъ*. Jak známo, předložka tvoří se svým substantivem prozodickou jednotku (tzv. přízvukový takt nebo fonetické slovo). Jestliže se spojila dlouhá varianta předložky se zájmenem, došlo k palatalizaci finálního *n*: **sъn+jimъ* → **sъňimъ*. V okamžiku, kdy dlouhé formy předložek zanikly, přestalo být jasné, odkud se *ň* v tomto tvaru vzalo, a tak začalo být interpretováno jako forma diktovaná předložkou. Odtud už nebylo daleko k přenesení tohoto pravidla na všechny předložky (tudíž platí pravidlo, že je-li slovo slovnědruhově předložkou, mění u tohoto zájmena iniciální *j-* > *ň-*). Počátky tohoto procesu lze sledovat již v psl.: *do ňego, ot ňego, na ňъ*.

Nepravidelné deklinace – specifické pádové formy

	m.	n.	f.		m.	n.	f.		m.	n.	f.
				pl.				du.			
1.	sъ	se	si		sъi	si	sъję		sъja	si	si
2.	sego	sego	seję			sichъ?				seju?	
3.	semu	semu	sei			simъ?				sima?	
4.	sъ	se	sъjǫ		sъję	si	sъję		sъja	si	si
6.	semъ	semъ	sei			sichъ?				seju?	
7.	simъ	simъ	sejǫ			simi?				sima?	

? Pádová forma společná všem rodům

Tato deklinace ukazovacího *sъ*, *si*, *se*, *ten*, *ta*, *to* se v zásadě skloňuje jako měkká zájmenná deklinace, avšak v nom. a ak. je se vyskytují formy, které obsahují navíc *i*-ový element (reflektovaný jako *i* anebo *ъ*).

	zájmeno s rysem +osoba	zájmeno s rysem -osoba
sg.		
1.	kъ(to)	čъ(to)
2.	kogo	česo
3.	komu	česomu
4.	kogo	čъ(to)
6.	komъ	čemъ
7.	cěmъ	čimъ

Deklinace tázacích zájmen *kъto* ‚kdo‘, *čъto* ‚co‘ se v zásadě skloňuje podle rodové deklinace: *kъ(to)* podle mužských forem singuláru deklinace *tъ*, *ta*, *to*, kdežto *čъ(to)* podle mužských forem singuláru měkké zájmenné deklinace (obě zájmena mají tedy společný *k*-ový slovní

základ, který ve formě *čb* podlehl palatalizaci). Některé pády zájmena *čbto* jsou však v systému rodových stsl. zájmen izolované (obsahují *s*-ový element). Zájmena *kьto* ‚kdo‘, *čbto* ‚co‘ představují dvojici zájmen, která se liší jiným pojetím rodu: odlišují se totiž rysem +personálnost (*kьto*) X -nepersonálnost (*čbto*). Zájmeno *kьto* má v akuzativu koncovku genitivu-akuzativu. Ve staroslověnských textech jsou doloženy ještě další formy *čbto*: v genitivu *čbso*, *česogo* a v dativu *čemu*. Jako *čbto* se skloňují neurčité zájmeno *něčbtože* a záporné *něčitože*.

Nepravidelné deklinace – prolínání zájmenných deklinací

	m.	n.	f.		m.	n.	f.		m.	n.	f.
sg.				pl.				du.			
1.	вѣсь	вѣсе	вѣśа (вѣśја)		вѣсі	вѣśа (вѣśја)	вѣśę		-	-	-
2.	вѣsego	вѣsego	вѣseję			вѣśęchъ?			-	-	-
3.	вѣsemu	вѣsemu	вѣsei			вѣśęmъ?			-	-	-
4.	вѣсь	вѣсе	вѣśǫ (вѣśјǫ)		вѣśę	вѣśа (вѣśја)	вѣśę		-	-	-
6.	вѣsemъ	вѣsemъ	вѣsei			вѣśęchъ?			-	-	-
7.	вѣśęmъ	вѣśęmъ	вѣsejǫ			вѣśęmi?			-	-	-

? Pádová forma společná všem rodům

Tímto způsobem se skloňuje ještě zájmeno *sicъ, sica, sice* ‚takový, taková, takové‘. Deklinace obou zájmen se řídí následujícím pravidlem: podle tvrdé deklinace *tv, ta to* se skloňuje v těch pádech, které obsahují *ě* (v tabulce odlišeny tučným řezem písma), v ostatních pádech přebírá koncovky měkké zájmenné deklinace **jb, ja, je*. Duálové koncovky nejsou doloženy.

Nepravidelné deklinace – prolínání zájmenné a složené deklinace

	m.	n.	f.		m.	n.	f.		m.	n.	f.
sg.				pl.				du.			
1.	kyi	koje	kaja		ciі	kaja	kyję		-	-	cěi
2.	kojego	kojego	kojeję			kyichъ			-	-	-
3.	kojemu	kojemu	kojei			kyimъ			-	-	-
4.	kyi	koje	kǫjǫ		kyję	kaja	kyję		-	-	-
6.	kojemъ	kojemъ	kojei			kyichъ			-	-	-
7.	kyimъ	kyimъ	kojejǫ			kyimi			-	-	-

? Pádová forma společná všem rodům

Deklinace zájmen a složená deklinace adjektiv se během vývoje slovanských jazyků vzájemně ovlivňovaly. Ve stsl. je to nejvíce patrné na deklinaci tázacího zájmena *kyjь* (*kyi*), *kaja*, *koje* ,který, které, které‘, jež obsahuje část koncovek podle deklinace složené (v tabulce odlišeny tučným řezem písma) a část podle deklinace zájmenné rodové měkké. Tímto způsobem se skloňuje také zájmeno záporné *nikyjьže* a neurčité *někyjьže*.

CVIČENÍ

1. Přiřaďte následující vzory k typům zájmené deklinace:

1.	<i>jb, ja, je</i>	A.	bezrodá
2.	<i>sę</i>	B.	tvrdá rodová
3.	<i>kъ(to)</i>	C.	tvrdá rodová
4.	<i>ty</i>	D.	měkká rodová
5.	<i>tъ, ta, to</i>	E.	měkká rodová
6.	<i>my</i>	F.	bezrodá
7.	<i>čъ</i>	G.	bezrodá
8.	<i>vy</i>	H.	bezrodá

2. U následujících zájmených forem určete, jestli jde o rodovou deklinaci nebo deklinaci bezrodou: b) u rodové deklinace určete, jestli je měkká, tvrdá, nebo smíšená.

	a)	b)
<i>našъ, naša, naše</i>
<i>ty</i>
<i>sicъ, síca (sicja), sice</i>
<i>kyi (kyjъ), kaja, koje</i>
<i>va</i>
<i>mъnogъ, mъnoga, mъnogo</i>
<i>sъ, sí, se</i>
<i>my</i>
<i>vъsъ, víša (visja), vise</i>
<i>takovъ, takova, takovo</i>
<i>sebe</i>
<i>jelikъ, jelika, jeliko</i>

<i>čii (čьjь), čija (čьja), čije (čьje)</i>
<i>ovъ, ova, ovo</i>

3) u jmenovaných forem určete a) pád (nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, lokál, instrumentál), b) číslo (singulár, duál, plurál), c) rod (maskulinum, femininum, neutrum); případnou dubletní formu odlište lomítkem bez mezer /; jestliže daný pád nevyjadřuje požadovanou gramatickou kategorii nebo je tento gramatický význam v dané pádové formě nerozlišen, napište -

	a) pád	b) číslo	c) rod
<i>našichъ</i>
<i>tobojo</i>
<i>sicěmъ</i>
<i>kojego</i>
<i>va</i>
<i>mъnodzěmъ (mъnozěmъ)</i>
<i>svjo</i>
<i>ny</i>
<i>vъšěmi</i>
<i>takovoje</i>
<i>sebě</i>
<i>čiju (čьju)</i>
<i>ověma</i>

4) U následujících zájmen určete funkci: personální – demonstrativní – interogativní – relativní – indefinitní – záporná – posesivní

<i>tolikъ, tolika, toliko</i>
<i>čii (čьjь), čija (čьja), čije (čьje)</i>
<i>někyi (někyjь), někaja, někoje</i>

<i>iže (jъže), jaže, ježe</i>
<i>sicъ, sića (sicja), sice</i>
<i>mъnogъ, mъnoga, mъnogo</i>
<i>kyi (kyjъ), kaja, koje</i>
<i>sъ, si, se</i>
<i>onъ, ona, ovo</i>
<i>moi (mojъ), moja, moje</i>
<i>azъ</i>
<i>eterъ, etera, etero</i>
<i>i (jъ), ja, je</i>
<i>jakъ, jaka, jako</i>